

3.2. Για μια τυπολογία των ερευνητικών σχεδίων στην ποιοτική μεθοδολογία

Από τα παραπάνω έχει φανεί ότι ενώ στις ποσοτικές μεθόδους υπάρχει μια ομοφωνία ως προς το είδος της γνώσης που ταιριάζει (λίγο ή πολύ) στα σχετικά ερευνητικά σχέδια (συσχετιστικό/διατοπικό, συγκριτικό, πειραματικό, διαχρονικό), αντίθετα στις ποιοτικές μεθόδους τέτοια ομοφωνία δεν υπάρχει. Για παράδειγμα, το συσχετιστικό/διατοπικό (cross-sectional) ερευνητικό σχέδιο καταλήγει κυρίως σε μια γνώση για τον τρόπο κατανομής αντιλήψεων και πρακτικών σε πληθυσμούς, το πειραματικό ερευνητικό σχέδιο καταλήγει σε μια γνώση για τις αιτιακές επιδράσεις συγκεκριμένων παρεμβάσεων, το συγκριτικό, μέσα από την σύγκριση μεταβλητών, καταλήγει σε μια ex post facto γνώση για τον/τους παράγοντα/ες που εξηγεί/ούν την συνδιακύμανση και το διαχρονικό (longitudinal) μας βοηθά να γνωρίσουμε τις αλλαγές σε πρακτικές, αντιλήψεις και επιλογές που αφορούν πληθυσμούς και οι οποίες ξεδιπλώνονται σε βάθος χρόνου. Αντίθετα, στις ποιοτικές μεθόδους παρατηρείται συχνά η τάση να ανάγουμε το ερευνητικό σχέδιο είτε σε μια θεωρητική ή φιλοσοφική παράδοση (σχέδιο με βάση την Grounded Theory, σχέδιο με βάση την Φαινομενολογική μέθοδο) είτε στο εργαλείο συλλογής δεδομένων (έρευνα με βάση την συνέντευξη, ερευνητικό σχέδιο με βάση την παρατήρηση).

Κατά τη γνώμη μου το πρώτο είναι προβληματικό διότι οι θεωρητικές και οι φιλοσοφικές παραδόσεις μπορούν να εφαρμοστούν σε ποικίλα ερευνητικά σχέδια (π.χ. Grounded Theory μπορεί να κάνει κανείς και στην εθνογραφία και στις μελέτες περίπτωσης) ενώ το δεύτερο είναι περιοριστικό διότι από μόνη της η συλλογή δεδομένων δεν είναι ικανή να δώσει μεθοδολογική και επιστημολογική συνοχή σε όλη την γκάμα των αποφάσεων (για την δειγματοληψία, για τον τρόπο ανάλυσης των δεδομένων, για την περίπτωση που θα μελετηθεί) που πρέπει να πάρει κανείς όταν κάνει έρευνα, με αποτέλεσμα να υπάρχει ένας κατακερματισμός σχεδίων ανάλογα με τις θεωρητικές παραδόσεις στο πλαίσιο των οποίων τελικά η τεχνική συλλογής (π.χ. η συνέντευξη) να χάνεται ως θεμελιακό συστατικό του ερευνητικού σχεδίου.

Στην συνέχεια προτείνουμε έναν τρόπο ταξινόμησης των ερευνητικών σχεδίων για τις ποιοτικές μεθόδους ο οποίος βάζει στο προσκήνιο το είδος της γνώσης που είναι πιο πιθανό να παραχθεί στο πλαίσιο του εκάστοτε ερευνητικού σχεδίου. Η ταξινόμηση που προτείνουμε δεν έχει στόχο να «βάλει σε κουτάκια» τις θεωρητικές και φιλοσοφικές παραδόσεις (άλλωστε οι κοινωνικές επιστήμες είναι διαρκώς σε κρίση, για να θυμηθούμε τον Bourdieu) αλλά να συστηματοποιήσει την ποικιλία των επιστημολογία παραδοχών που δομούν το κάθε σχέδιο. Με αυτή την έννοια το κάθε ερευνητικό σχέδιο που προτείνουμε μπορεί να συνδυαστεί με συγκεκριμένα άλλα έτσι ώστε κάποιο είδος γνώσης που πετυχαίνεται κυρίως με την μια μέθοδο να συμπληρώνεται από το άλλο ερευνητικό σχέδιο.

Γι αυτό και στην προτεινόμενη ταξινόμηση επιλέξαμε να μιλήσουμε με όρους «πρωτίστως» και «δευτερευόντως» ώστε να φανεί η δυνατότητα του κάθε σχεδίου να παράξει ποικίλα είδη γνώσης αλλά όχι ότι όλα τα ερευνητικά σχέδια μπορούν να παράξουν όλα τα είδη γνώσης. Το κρισιμίο σε αυτή την ταξινόμηση είναι ο προσδιορισμός του όρου «είδος γνώσης». Αυτός αναφέρεται στο γνωσιολογικό νόημα του όρου, δηλαδή στα μεθοδολογικά μέσα που εφαρμόζονται σε καθένα από αυτά τα σχέδια ώστε να έχει πρόσβαση ο ερευνητής στις κοινωνικές οντότητες για τις οποίες ενδιαφέρεται. Είναι διαφορετικό πράγμα να λέμε ότι γνωρίζω κάτι μέσα από τις απόψεις των ανθρώπων για αυτό το κάτι και τελείως διαφορετικό να λέμε ότι γνωρίζω κάτι μέσα από τις αναδυόμενες ιδιότητες των σχέσεων που αναπτύσσουν οι άνθρωποι μεταξύ τους για αυτό το κάτι. Αν και αναγνωρίζουμε ότι η προσέγγιση του όρου είναι κάπως χαλαρή, εν τούτοις γίνεται συνειδητά ώστε να αποφύγουμε την διάκριση μεταξύ πλαισίου της δικαιολόγησης και πλαισίου της ανακάλυψης η οποία πλέον, αν και χρήσιμη, θεωρείται ξεπερασμένη. Ως εκ τούτου τα είδη της γνώσης για τα οποία κάνουμε λόγο είναι

- (1) Η τυπολογική γνώση, δηλ η κατασκευή τυπολογικών θεωριών
- (2) Η αιτιακή αλυσίδα ή σχεσιακός μηχανισμός
- (3) Η περιγραφή του πλαισίου – πυκνή περιγραφή

(4) Η διερεύνηση νέων μεταβλητών

Για τα (1) και (2) δεν θα πούμε κάτι προς το παρόν, μιας και είναι το αντικείμενο διεξοδικής ανάλυσης σε όλο το δεύτερο μέρος του βιβλίου. Ας διευκρινίσουμε που διαφέρει το (3) από το (4). Λέγοντας «πυκνή περιγραφή» εννοώ προφανώς αυτό που όλοι καταλαβαίνουμε, δηλ την περιγραφή των «πολιτισμικών χαρτών» δια των οποίων οι άνθρωποι σε συγκεκριμένα πλαίσια κάνουν πράγματα μαζί: διδάσκουν και μαθαίνουν, παίζουν, φλερτάρουν, θρησιεύονται, διαχειρίζονται τα κοινά, τρώνε, εργάζονται και λοιπά. Προφανώς εδώ το κομβικό στοιχείο είναι ότι μετά το τέλος της έρευνας ο ερευνητής κομίζει μια σε βάθος περιγραφή του τρόπου λειτουργίας ενός φαινομένου, των τρόπων δράσης των ανθρώπων και του τρόπου με τον οποίο το πλαίσιο διαμορφώνει τα προηγούμενα. Παραδοσιακά σε αυτό το είδος γνώσης αυτό που κυριαρχεί είναι η προσπάθεια των κοινωνικών επιστημόνων να δώσουν φωνή σε ομάδες που είναι περιθωριοποιημένες. Από την άλλη μεριά, ο βασικός τρόπος μεθοδολογικού συμπερασμού στο (4) είναι ο (ως ένα βαθμό) παραγωγικός συλλογισμός υπό την έννοια ότι ο ερευνητής επιχειρεί να εξετάσει εάν και σε ποιο βαθμό επεξηγηματικές υποθέσεις που προκύπτουν από κάποια συγκεκριμένη θεωρία λειτουργούν σε πλαίσια και περιπτώσεις διαφορετικά από αυτά στα οποία παρήχθησαν. Ο παρακάτω πίνακας δείχνει τον τρόπο διασταύρωσης των ειδών γνώσης και των ερευνητικών σχεδίων.

ΕΙΔΗ ΓΝΩΣΗΣ ΑΝΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ				
ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΣΧΕΔΙΑ	Αιτιακή γνώση μέσω τυπολογιών	Αιτιακή γνώση μέσα από αιτιακές «αλυσίδες» ή σχεσιακούς μηχανισμούς	Περιγραφή πλαισίου	Διερεύνηση νέων όψεων φαινομένων
Μελέτες Περίπτωσης (ΜΠ)	Π	Π	Δ	Π
Ερευνητικό σχέδιο με Βιογραφικές Μεθόδους (ΒΜ)		Π	Π	Δ
Ερευνητικό σχέδιο με αφηγηματικές μεθόδους (ΑΜ)		Δ	Π	Δ
Εθνογραφικό σχέδιο έρευνας (ΕΕ)		Δ	Π	Δ

Δεδομένου ότι το βασικό επιχειρήμα του δεύτερου μέρους του βιβλίου αφορά στις μελέτες περίπτωσης, είναι απαραίτητη μια ενδελεχής αναφορά σε αυτές ώστε να φανεί η διαφορά τους από τα υπόλοιπα ερευνητικά σχέδια. Αν και θα πούμε περισσότερα πράγματα στις επόμενες ενότητες για τις τυπολογίες και για τους αιτιακούς μηχανισμούς ή αιτιακές αλυσίδες, για την παρούσα συζήτηση αρκεί να επισημάνουμε ότι όταν λέμε αιτιακή γνώση εννοούμε την βασισμένη στον μηχανισμό εξήγηση στην οποία αναφερθήκαμε ενδελεχώς στο πρώτο μέρος. Από την συζήτηση εκεί φάνηκε ότι η βασισμένη στον μηχανισμό αιτιακή εξήγηση αναφέρεται στον εντοπισμό των διαδικασιών (σχεσιακών ή μη, θα το δούμε αυτό παρακάτω) που συνδέουν συνθήκες με αποτελέσματα, συνθήκες δια των οποίων τα

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

αποτελέσματα είναι αυτά που είναι και όχι άλλα. Με αυτή την έννοια η αιτιακή γνώση είναι διακριτή από τα είδη γνώσης που συνδεόνται με τα άλλα ερευνητικά σχέδια.

Ας εξετάσουμε τα υπόλοιπα ερευνητικά σχέδια και τις διαφορές τους ως προς τα είδη γνώσης. Όπως αναφέραμε, η βασική ιδέα είναι ότι αυτό που διαφοροποιεί τα ερευνητικά σχέδια δεν είναι η τεχνική συλλογής δεδομένων αλλά το μεθοδολογικό σκεπτικό οργάνωσης των μερών τους και το είδος της γνώσης που αποκομίζει κανείς μέσω αυτού. Ειδικότερα, πράγματι, κάποιος θα απορούσε με το γιατί το ερευνητικό σχέδιο ΒΜ είναι διαφορετικό από το ερευνητικό σχέδιο ΑΜ όταν υπάρχει μια ολόκληρη παράδοση που βασίζεται σε έναν τρόπο ανάλυσης των δεδομένων ο οποίος ονομάζεται Βιογραφική – Αφηγηματική Μέθοδος Συνέντευξης (BNIM). Η πρόταση που εισηγούμαστε δεν αμφισβητεί τον συνδυασμό τους σε επίπεδο ανάλυσης των δεδομένων όμως κατά τη γνώμη μας υπάρχει μια κρίσιμη διαφορά που αφορά στον επιστημολογικό πυρήνα των δυο αυτών μεθόδων ανάλυσης: από την μια μεριά στα ερευνητικά σχέδια ΒΜ αυτό που κάνει την διαφορά είναι η χρονικότητα (temporality) καθώς αυτό που εξετάζεται είναι ο τρόπος με τον οποίο η δομή στις λήψεις απόφασης των ανθρώπων έχει διαμορφωθεί μέσα από το σύνολο των σχέσεων από τις οποίες έχουν περάσει κατά τη διάρκεια της διαδρομής του βίου τους. Εδώ εξετάζονται μετασχηματισμοί και αλλαγές ανθρώπων και ομάδων καθώς ο χρόνος περνά, ανεξάρτητα από το αν κανείς προσεγγίζει τον χρόνο υπό ένα Χαιντεγκεριανό ή ένα Ντυρκειμανό πρίσμα. Αντίθετα, στα ερευνητικά σχέδια ΑΜ η έμφαση είναι στο πως το υποκείμενο προσλαμβάνει τον κόσμο και το βασικό γνωστικό σχήμα σε αυτή την διαδικασία είναι η αφήγηση. Εδώ η χρονικότητα ως επιστημολογική βάση περνά σε δεύτερη μοίρα καθώς η έμφαση είναι στο πως βιώνει κανείς κάτι από κοινού μαζί με άλλους. Ως εκ τούτου σε αυτά τα σχέδια μπορεί να εξετάζει κανείς αφηγηματικές εμπειρίες δίχως να ενδιαφέρεται για την διάσταση του χρόνου. Για παράδειγμα είναι άπειρες οι έρευνες που εξετάζουν αφηγηματικές εμπειρίες εδώ και τώρα (π.χ. του «νέου εκπαιδευτικού», του εργαζόμενου, του ασθενούς, του παραβάτη, του ανέργου κτλ). Αναμφίβολα αυτές οι αφηγηματικές εμπειρίες δεν πέφτουν από τον ουρανό αφού έχουν ένα παρελθόν, όμως αυτό που κάνει την διαφορά εδώ δεν είναι ο χρόνος αλλά το βίωμα, παρόλο που το δεύτερο δεν υπάρχει δίχως το πρώτο. Αυτές οι λεπτές αλλά κρίσιμες διαφορές μάς επιτρέπουν να κατανοήσουμε και την διαφορά τους από το σχέδιο ΕΕ όπου εδώ την διαφορά την κάνει το πλαίσιο. Η εθνογραφία έχει μια τεράστια παράδοση και τον πρώτο λόγο στο να εξετάζει την ποιιλία των τρόπων με τους οποίους το πλαίσιο μέσα στο οποίο οι άνθρωποι κάνουν πράγματα μαζί διαμορφώνει πολιτισμικά σύμπαντα, ταυτότητες και υπαρκτικά αυτονόητα. Εδώ η έμφαση είναι η σε βαθος ανάδειξη όλων όσων (πρακτικές και αντιλήψεις) ξεδιπλώνονται σε ένα πλαίσιο: σε μια τάξη σχολείου, σε ένα χειρουργείο, σε μια αλάνα μιας γειτονιάς, σε ένα καφέ, σε ένα ταξί κτλ.

Μα, αναρωτιέται κανείς, ποια η χρησιμότητα αυτής της επιστημολογικής και μεθοδολογικής διαφοροποίησης των σχεδίων; Κατά τη γνώμη μας η απάντηση βρίσκεται σε δυο σημεία. Πρώτον, αυτή η τυπολογία έχει μια χρησιμότητα σε επίπεδο διδασκαλίας των ερευνητικών μεθόδων καθώς οι νεοεισερχόμενοι στο πεδίο των κοινωνικών ερευνών είναι σημαντικό να έχουν μια ξεκάθαρη και σαφή εικόνα για την προσίδια (επιστημολογική και μεθοδολογική) λογική που διέπει το κάθε σχέδιο, πριν τους ζητήσουμε να κάνουν συνδυασμούς (αφήγηση με εθνογραφία, βιογραφική μέθοδο με μελέτη περίπτωσης, πείραμα με συνεντεύξεις κτλ). Με τον τρόπο αυτό μπορεί κανείς να σκεφτεί τον ερευνητικό σχεδιασμό διακρίνοντας τις τρεις διακριτές κοινωνικές οντότητες, δηλαδή τον χρόνο για την ΒΜ, το βίωμα για την ΑΕ και το πλαίσιο για την ΕΕ, τις οποίες μπορεί κανείς να τις προσεγγίσει με διαφορετικές επιστημολογίες. Αυτή η ευελιξία θεωρούμε ότι είναι και το προτέρημα της ταξινόμησης που προτείνουμε καθώς τίποτα δεν εμποδίζει κάποιον να εφαρμόσει ένα ερευνητικό σχέδιο ΒΜ είτε μέσα από ένα Ερμηνευτικό ή Φαινομενολογικό ή ένα Ρεαλιστικό πρίσμα. Όμως, θα αναρωτηθεί πάλι κάποιος, αυτό δεν γινόταν και πριν την επισήμανση αυτής της ταξινόμησης; Η απάντηση είναι «περίπου» διότι αυτό που συχνά συμβαίνει (όχι πάντα ή αναγκαστικά, αλλά συμβαίνει) είναι ότι είναι κάπως συγκεχυμένη η εικόνα που αποκομίζει κανείς μετά το πέρας της ποιοτικής έρευνας για το είδος της κοινωνικής οντότητας για την οποία μάθαμε κάτι. Θέλω να πω ότι είναι άλλο πράγμα η γνώση για τις δομές της χρονικότητας οι οποίες σχηματοποιούν αποφάσεις και πρακτικές κατά την

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

διαδρομή του βίου, άλλο πράγμα η γνώση τού πως βιώνει κανείς κάτι και άλλο το πως το πλαίσιο δράσης οργανώνει δομές σημασιών. Ναι μεν είναι προφανές ότι διαπλέκονται και συνδέονται αλλά νομίζω ότι με αυτό τον τρόπο συζητάμε για το πως κάποια πράγματα συνδέονται πριν δούμε τι είναι αυτό που τα συγκροτεί ως διαφορετικά έτσι ώστε να συνδεθούν. Με άλλα λόγια δυο ή τρία πράγματα πρώτα είναι διακριτά ως οντότητες και μετά μπορούν να συνδεθούν. Νομίζω ότι η μέχρι τώρα συζήτηση εστιάζει στο δεύτερο δίχως να έχει προσδιορίσει το πρώτο. Με την ταξινόμηση που προτείνουμε επιχειρείται κυρίως το πρώτο.

Μια επόμενη εύλογη απορία την οποία μπορεί να εγείρει κανείς σε σχέση με την παραπάνω ταξινόμηση είναι η εξής: μα καλά, κάθε ποιοτική έρευνα δεν είναι κατά κάποιο τρόπο μια μελέτη περίπτωσης; Η απάντηση είναι όχι, με βάση το σκεπτικό που υποστηρίζει την ταξινόμηση που εισηγούμαστε διότι το κριτήριο μας είναι ότι το διακριτικό χαρακτηριστικό των ΜΠ είναι ότι μόνο μέσω αυτών μπορεί να παραχθεί πρωτίστως αιτιακή γνώση και δευτερευόντως όλες οι υπόλοιπες (πλαίσιοι, βιωμένης εμπειρίας ή χρονικότητας). Αν αντιμετωπίσει τα ερευνητικά σχέδιά ΑΜ, ΒΜ, ΕΕ υπό το πρίσμα της αιτιακής γνώσης, τότε, αυτό που συμβαίνει στην ουσία είναι ότι μιλάμε για ένα διαφορετικό ερευνητικό σχέδιο λόγω της της διαφορετικής μεθοδολογικής χρήσης των μερών του και του συλλεχθέντος υλικού. Όμως αυτό προϋποθέτει, κατά τη γνώμη μας, μια οντολογική δέσμευση στις θέσεις του κριτικού ρεαλισμού και στην επιστημολογία των ιδιοτήτων στην οποία αναφερθήκαμε στο πρώτο μέρος. Με άλλα λόγια, τώρα γίνεται για άλλη μια φορά αντιληπτή η κρισιμότητα του πρώτου μέρους όπου διακρίναμε τα περιεχόμενα του όρου αιτιακή γνώση η οποία δεν θα πρέπει να ταυτίζεται ούτε με την στατιστική γενίκευση ούτε με την συμ-μεταβολή αλλά με τις αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες μέσα στις οποίες σχεσιακοί μηχανισμοί παράγουν φαινόμενα και συνδυασμοί ιδιοτήτων συγκροτούν ολόκληρες με διακριτά χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, η αιτιακή γνώση είναι μια γνώση των σχεσιακών μηχανισμών που ξεδιπλώνονται μέσα σε κοινωνικές οντότητες με αναδυόμενες σχεσιακές ιδιότητες. Ναι μεν αυτή είναι μια θέση η οποία αφορά τις προϋποθέσεις παραγωγής αιτιακής γνώσης, όμως αυτό δεν σημαίνει ότι θα πρέπει να επιβληθεί σε όλα τα ερευνητικά σχέδια. Από την άλλη μεριά όμως είναι κάπως παράλογο να πει κανείς ότι εφαρμόζει ένα ερευνητικό σχέδιο ΒΜ δια του οποίου αναζητά αιτιακή γνώση μέσω της ερμηνευτικής επιστημολογίας. Για να το πούμε αλλιώς, αν δεν δεσμεύεται κανείς οντολογικά στην ιδέα ότι οι σχέσεις έχουν αναδυόμενες ιδιότητες με αιτιακή δύναμη τότε είναι δίχως νόημα οποιαδήποτε αξίωση για αιτιακή γνώση.

Το ερώτημα που προκύπτει τώρα είναι το εξής: με ποιο τρόπο πετυχαίνεται ή κατακτάται κάθε ένα από αυτά τα είδη γνώσης που έχουμε προσδιορίσει; Η απάντηση είναι η διακριτή μεθοδολογική χρήση των ειδών δειγματοληψίας που έχουν αναπτυχθεί και σχετίζονται με τις ποιοτικές μεθόδους. Για κάποιον ο οποίος σκέφτεται την δειγματοληψία με όρους τυχαιότητας, η σκόπιμη δειγματοληψία και οι τύποι της τους οποίους θα αναλύσουμε καθιστούν μεροληπτική την επιλογή περιπτώσεων. Όμως, πέραν του γεγονότος ότι ακόμη και η τυχαία δειγματοληψία δεν εξαφανίζει την μεροληψία, αυτό το οποίο οι σκόπιμες δειγματοληψίες πετυχαίνουν δεν είναι τόσο η γενικευσιμότητα όσο η αντιπροσώπευση της ποικιλίας του πληθυσμού. Με αυτή την έννοια τα σκόπιμα δείγματα είναι πολύ πιο κατάλληλα για συγκριτική έρευνα και για την αποτύπωση της πολυπαραγοντικότητας η οποία διέπει τα κοινωνικά φαινόμενα απ' ό,τι η απλή τυχαία δειγματοληψία. Αυτό σημαίνει ότι στα σκόπιμα δείγματα τα θεωρητικά ενδιαφέροντα και οι εννοιολογικές προσεγγίσεις του προς μελέτη φαινομένου παίζουν καθοριστικό ρόλο στον εντοπισμό της ποικιλίας των όψεων και των διαστάσεών του.

Πρώτασή μας είναι ότι τα διαφορετικά είδη ποιοτικής δειγματοληψίας σχετίζονται με (ή καλύτερα, οδηγούν σε) τα διαφορετικά αυτά είδη γνώσης. Εξειδικεύοντας το σκεπτικό αυτό, θεωρούμε ότι οι μελέτες περίπτωσης μπορούν να εφαρμοστούν α) με δειγματοληπτικά σκεπτικά που έχουν στόχο την ανάδειξη νέων όψεων ενός φαινομένου ή την περιγραφή του πλαισίου μέσα στο οποίο αυτές προκύπτουν, β) με δειγματοληπτικά σκεπτικά τα οποία έχουν στόχο την παραγωγή νέας θεωρίας και γ) μέσα από το πρίσμα των αναγκαιών και επαρκών συνθηκών. Ας δούμε αυτούς τους τρεις τρόπους εφαρμογής των μελετών περίπτωσης πιο συγκεκριμένα.

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

(Α) Οι μελέτες περίπτωσης έχουν μακριά παράδοση στην ανάδειξη νέων όψεων ποικίλων φαινομένων εξετάζοντας τα πλαίσια διαμόρφωσή τους. Ενώ στις ποσοτικές μεθόδους ισχύει ο κανόνας ότι όσο πιο πολλές οι περιπτώσεις τόσο το καλύτερο (κυρίως για να εξασφαλιστεί η κανονικότητα στις κατανομές και για να παραχθούν στατιστικώς σημαντικά αποτελέσματα) το ερευνητικό σκεπτικό στην αναζήτηση νέων όψεων εξαρτάται από το πώς προσεγγίζεται το προς εξέταση φαινόμενο. Αυτό σημαίνει ότι το πώς ορίζεται η περίπτωση το κατασκευάζει ο ερευνητής μέσω του εννοιολογικού του εξοπλισμού και των ερευνητικών του ενδιαφερόντων. Ενώ στις ποσοτικές μεθόδους το διακυβευμα είναι η αντιπροσωπευτικότητα, στις μελέτες περίπτωσης η έμφαση δίνεται στην αντιμετώπιση των περιπτώσεων ως ολοτήτων οι οποίες επιλέγονται σκοπίμως και συνιστούν εκδηλώσεις φαινομένων τα οποία έχουν κάποια θεωρητική, πολιτισμική ή ιστορική σημασία. Οι περιπτώσεις επιλέγονται επειδή έχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά όπως για παράδειγμα το ότι φανερώνουν κάποιου είδους μεταβολή ως προς το τελικό αποτέλεσμα για την τελική έκβαση του φαινομένου. Αυτό σημαίνει πρακτικά ότι αυτό το οποίο ενδιαφέρει δεν είναι η εξήγηση της μεταβολής στο επίπεδο του αποτελέσματος (δηλαδή στην εξαρτημένη μεταβλητή) μεταξύ των περιπτώσεων οι οποίες αντλούνται από ένα προσδιορισμένο πληθυσμό, αλλά η εξήγηση των ποιοτικών αλλαγών σε ένα σύνολο περιπτώσεων το οποίο είναι εννοιολογικά συγκροτημένο προκειμένου να κατανοηθούν αυτές οι αλλαγές. Ο σκοπός δηλαδή είναι να εξηγήσουμε τον τρόπο μέσα από τον οποίο κάτι συμβαίνει. Έδώ η θεωρία είναι πάρα πολύ κρίσιμη και παρέχει στον ερευνητή τις καθοδηγητικές έννοιες για να κάνει την εμπειρική έρευνα και ενίοτε ένα απόθεμα από το οποίο αντλεί υποθέσεις. Έδώ οι περιπτώσεις προσεγγίζονται ως ολότητες και με βάση κάποιου είδους εγγενή χαρακτηριστικά που έχουν και αξίζει να μελετηθούν. Θέση μας είναι ότι η συγκεκριμένη χρήση των μελετών περίπτωσης δίνει τα καλύτερα αποτελέσματα μέσα από την χρήση των παρακάτω τύπων δειγματοληψίας.

- Ομοιογενής δειγματοληψία. Στην ομοιογενή δειγματοληψία στόχος είναι η περιγραφή μιας συγκεκριμένης ομάδας ή πλαισίου σε βάθος. Μία έρευνα η οποία θα εστίαζε στις εμπειρίες των μονογονεϊκών οικογενειών από επιλογή (π.χ. μητέρες ή πατεράδες οι οποίοι συνειδητά έγιναν μονογονεϊκοί γονείς (παρένθετη μητρότητα, υιοθεσία) δίχως να θέλουν σύντροφο) ή σε άτομα που επιλέγουν να είναι μόνα (singles) ή μια έρευνα σε σπουδαστές των Σχολείων Δεύτερης Ευκαιρίας είναι μερικά παραδείγματα αυτού του σκεπτικού. Έδώ στόχος είναι να παρουσιαστούν όψεις του φαινομένου οι οποίες είναι άγνωστες και σταδιακά να αναπτυχθούν μέσα από την σωρευτική μελέτη παρόμοιων περιπτώσεων θεωρίες για το εν λόγω φαινόμενο.
- Ακραία/αποκλίνουσα δειγματοληψία. Ένας δεύτερος λόγος επιλογής ερευνητικού σχεδίου μονής περίπτωσης είναι όταν κάποιες περιπτώσεις είναι ακραίες ή μοναδικές με κάποια έννοια. Πρόκειται για μια λογική που εφαρμόζεται στην κλινική ψυχολογία όπου η σπανιότητα μιας περίπτωσης αξίζει να αναλυθεί διότι ανακαλύπτουμε νέους τομείς έρευνας και νέα φαινόμενα (π.χ. οι μαθητές που αλλάζουν σχολικό περιβάλλον λόγω τιμωρίας). Έδώ οι επιλεχθείσες περιπτώσεις είναι ακραίες με την έννοια ότι απέχουν πολύ από τον μέσο όρο, για να το πούμε με στατιστικούς όρους, και με αυτή την έννοια είναι ασυνήθιστες. Επίσης ακραία περίπτωση μπορούμε να έχουμε και με την εξής έννοια: αν παρατηρούμε περιπτώσεις όπου τις περισσότερες φορές εκδηλώνεται κάποιο φαινόμενο, τότε ακραία είναι εκείνη η περίπτωση από την τάξη αυτή των περιπτώσεων στην οποία δεν εκδηλώνεται το αποτέλεσμα. Με άλλα λόγια αυτό που κάνει μια περίπτωση ακραία είναι η σπανιότητα της τιμής της και η αδυναμία μιας θεωρίας να εξηγήσει ένα φαινόμενο (οι θεωρητικές ανωμαλίες, για να θυμηθούμε τον Popper,) και όχι προφανώς οι θετικά ή αρνητικά φορτισμένες αξιολογήσεις που μπορεί να την συνοδεύουν. Αν και η μεθοδολογική συμβουλή που συνήθως δίνεται είναι να μην επιλέγονται περιπτώσεις στη βάση της εξαρτημένης μεταβλητής (λόγω ακριβώς των στατιστικών παραδοχών περί ταύτισης της τυχαιότητας με την γενικευσιμότητα), εν τούτοις εδώ βλέπουμε ότι η «ακραία» περίπτωση συμβάλλει στην εξήγηση του εύρους της ποικιλίας που παρουσιάζει ένα φαινόμενο.

- Ένας τρίτος λόγος επιλογής ερευνητικού σχεδίου υπό το πρίσμα της εντατικής/ολιστικής προσέγγισης της ΜΠ είναι όταν θέλουμε να αναλύσουμε ένα φαινόμενο το οποίο μέχρι τώρα ήταν μη προσβάσιμο στην επιστημονική έρευνα. Μία τέτοια περίπτωση ονομάζεται αποκαλυπτική (revelatory), όπως για παράδειγμα η μελέτη διεμφυλικών μαθητών.
- Δειγματοληψία χιονοστιβάδας. Αυτή είναι μία μέθοδος για να εντοπίζουμε πληροφορίες και άτομα τα οποία έχουν να δώσουν πλούτο πληροφοριών σε περιπτώσεις όπου είναι δύσκολο να βρεθούν πληροφόρητες. Η ερώτηση που θα διευκολύνει τον εντοπισμό τέτοιων ανθρώπων είναι “ποιος ξέρει πολλά πράγματα για το τάδε; σε ποιον θα έπρεπε να απευθυνθούμε για αυτό;”. Απευθυνόμενοι σε κάποιους ανθρώπους ώστε να βρούμε τα παραπάνω άτομα το δείγμα χιονοστιβάδας μεγαλώνει καθώς βρισκόμαστε σχετικά άτομα. Όταν αρχίσουμε και ρωτάμε, από ένα σημείο και μετά ίσως φανεί ότι συνήθως είναι συγκεκριμένα τα άτομα τα οποία θα μας προτείνονται.
- Δειγματοληψία έντασης. Εδώ η λογική της δειγματοληψίας είναι παρόμοια με αυτήν της ακριαίας, όμως η έμφαση δεν είναι τόσο στο ασυνήθιστο του πράγματος αλλά στο να παρουσιαστούν πληροφορίες τέτοιες ώστε να αναδεικνύουν σημαντικές όψεις του φαινομένου. Για παράδειγμα τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να είναι άτομα που έχουν βιώσει σε ένταση μία εμπειρία, (π.χ. φοιτητές Αλβανικής καταγωγής οι οποίοι κάνουν μεταπτυχιακές σπουδές).
- Δειγματοληψία τυπικής περίπτωσης. Έχει υποστηριχθεί ότι και αυτή η μορφή δειγματοληψίας ταιριάζει στις έρευνες αξιολόγησης. Κλασικό παράδειγμα είναι η περιγραφή μιας πολιτισμικής πρακτικής ή ενός προγράμματος σε κάποιους οι οποίοι δεν είναι εξοικειωμένοι με το εν λόγω πλαίσιο. Ίσως είναι βοηθητικό ώστε να δώσουμε ένα ποιοτικό προφίλ μιας ή παραπάνω τυπικών περιπτώσεων. Εδώ η τυπικότητα της περίπτωσης μπορεί να εντοπιστεί είτε μέσα από πληροφόρηση που μπορεί να δώσει κάποιος γνώστης του παιδιού, είτε μέσα από δημογραφική ανάλυση των μέσων όρων. Όπως και να χει, στόχος του ποιοτικού προφίλ μιας τυπικής περίπτωσης είναι να περιγράψουμε και να παρουσιάσουμε (illustrate) την τυπικότητα μιας διαδικασίας/πρακτικής. Κατά μια έννοια Art Gerring case selection η τυπική περίπτωση είναι αντιπροσωπευτική του ευρύτερου πληθυσμού περιπτώσεων για τον οποίο (πληθυσμό) κάποια θεωρία προσδιορίζει ένα αιτιακό μονοπάτι. Ως εκ τούτου, η επιλογή της τυπικής περίπτωσης γίνεται με τρόπο ώστε να παρουσιαστεί αυτή η αιτιακή διαδικασία.

Προφανώς και οι παραπάνω μορφές δειγματοληψίας έχουν επισημανθεί πολλές και αποτελούν κοινό τόπο σε όλα σχεδόν τα εγχειρίδια κοινωνικών ερευνών. Αυτό που εμείς προσθέτουμε επιπλέον είναι ότι η επιλογή των παραπάνω δειγμάτων γίνεται με κριτήριο την ανυπαρξία θεωρίας του προς εξήγηση φαινομένου ή όταν οι υπάρχουσες θεωρίες είναι ανεπαρκείς για την εξήγηση νέων φαινομένων. Αυτό σημαίνει ότι η επιλογή τους δεν είναι διαισθητική αλλά προκύπτει μέσα από εντατική μελέτη της βιβλιογραφίας ώστε να τεκμηριωθεί η χρήση τους.

(B) Ένας δεύτερος τρόπος των μελετών περίπτωσης είναι η οικοδόμηση νέας θεωρίας ή εκλέπτυνσης των εννοιών. Εδώ αλλά και στον επόμενο τρόπο χρήσης της μελέτης περίπτωσης μεθοδολογική προτεραιότητα έχει η σύγκριση μεταξύ περιπτώσεων, δίχως βέβαια αυτό να σημαίνει ότι η σύγκριση απουσιάζει από μια ολιστική/εντατική μελέτη. Το σκεπτικό αυτό στην κατά Yin προσέγγιση ξεδιπλώνεται όταν οι μονάδες ανάλυσης είναι πάνω από μία στην ίδια μελέτη περίπτωσης. Αυτό συμβαίνει όταν η έμφαση δίνεται σε κάποια υπο-περίπτωση, όπως για παράδειγμα όταν μελετάει

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

κάνεις ένα νοσοκομείο, όπου η ανάλυση θα μπορούσε να αφορά το επίπεδο των παρεχόμενων ιατρικών υπηρεσιών και το προσωπικό. Αυτό το ερευνητικό σχέδιο έχει προσδιοριστεί από τον ίδιο ως «ενταγμένη» μελέτη περίπτωσης (embedded case study design). Μπορούμε να δώσουμε ένα παράδειγμα εφαρμογής της μελέτης περίπτωσης κατανοητής με ολιστικούς όρους ή ως «ενταγμένη». Ένα σχολείο αποτελείται από το προσωπικό, παλαιότερους και νεότερους σε προϋπηρεσία, την διοίκηση, τους μαθητές και τους γονείς. Αν αντιμετωπίσουμε το σχολείο «ολιστικά» θα πρέπει να εστιάσουμε σε χαρακτηριστικά που αφορούν το σχολείο ως ολότητα (οργανωσιακό habitus, τύπος σχολείου, μέγεθος, εσωτερικοί κανονισμοί, σύστημα ηγεσίας, κουλτούρα του σχολείου), όμως αν εξετάσω μόνο ένα από αυτά τα σχεσιακά χαρακτηριστικά τότε μιλάμε για μια «ενταγμένη» μελέτη περίπτωσης. Η αλήθεια είναι ότι ο Yin δεν έχει επεξεργαστεί σε μεγαλύτερο βάθος αυτού του είδους την μελέτη περίπτωσης η οποία θυμίζει την φωλιασμένη (nested) δειγματοληψία που εφαρμόζεται στις μεικτές μεθόδους. Σε κάθε περίπτωση η σύγκριση μεταξύ ενοτήτων ανάλυσης εντός της περίπτωσης είναι το στοιχείο που κάνει την μεθοδολογική διαφορά.

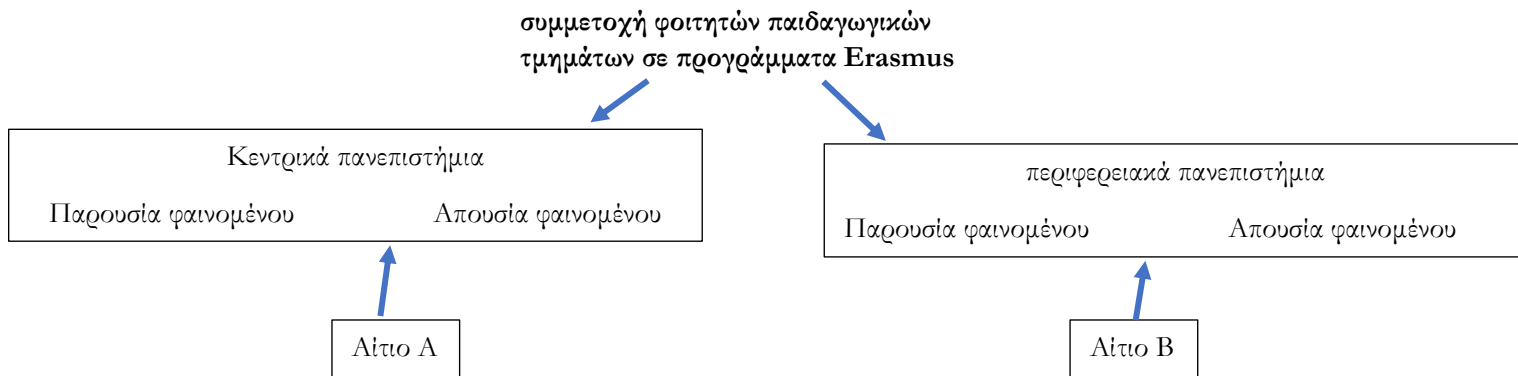
Δυο πράγματα χρήζουν συζήτησης στις πρόταση του Yin για τα ερευνητικά σχέδια μελέτης περίπτωσης. Πρώτον, ότι η ανάπτυξη θεωρίας στην ποιοτική έρευνα προκύπτει από την χρήση της περίπτωσης μέσω του παραγωγικού συλλογισμού και όχι επαγωγικά, όπως είναι ο κανόνας για όσους αντιμετωπίζουν την μελέτη περίπτωσης υπό την οπτική της ερμηνευτικής. Δεύτερον, προμοδοτεί την ιδέα της σύγκρισης αλλά το μειονέκτημά του είναι ότι δεν τεκμηριώνεται επαρκώς η μεθοδολογική διαφορά τού να εξετάζει κανείς ομοιότητες (όπως γίνεται στα σχέδια μονής περίπτωσης) και διαφορές (όπως γίνεται στα σχέδια ενταγμένης περίπτωσης ή μεταξύ περιπτώσεων που θα δούμε στην συνέχεια). Η επίκληση της λογικής του πειράματος δεν είναι πειστική για τον απλό λόγο ότι εμμένοντας στην λογική της αντιγεγονικής εξάρτησης το αποτέλεσμα θα είναι να καταλήξει κανείς να αντιμετωπίζει τις μελέτες περίπτωσης μόνο υπό το πρίσμα του παραγωγικού συλλογισμού ο οποίος από μόνος του δεν είναι ικανός για οικοδόμηση νέας θεωρίας. Σε κάθε περίπτωση όμως ήδη έχουμε μια πολύ κρίσιμη μεθοδολογική ιδέα που πρέπει να υπογραμμιστεί: ότι οι μελέτες περίπτωσης μπορούν μέσω της συγκριτικής λογικής να παράξουν αιτιακή γνώση, δηλαδή γνώση των συνθηκών που παράγουν ένα φαινόμενο ή ένα αποτέλεσμα. Αυτή είναι μια μεθοδολογική θέση. Κατά τη γνώμη μας όμως η εμβέλεια της εμπλουτίζεται αν προστεθεί και μια επιστημολογική θέση: ότι η αιτιακή γνώση είναι πιο εμβριθής υπο τον όρο ότι αντιμετωπίζει κανείς τον κοινωνικό κόσμο ως αποτελούμενο από διακριτά οντολογικά στρώματα στα οποία ξεδιπλώνονται αιτιακές δυνάμεις οι οποίες είναι μη παρατηρήσιμες αλλά τα αποτελέσματά τους είναι. Λεπτομέρειες αυτής της θέσης δώσαμε στο πρώτο μέρος. Εδώ αξίζει να επαναλάβουμε ότι οι αιτιακές δυνάμεις δεν δρουν επειδή εκφράζουν νομολογικές αναγκαιότητες με επαναλήψιμο τρόπο αλλά μπορεί να δρουν και υπό συνθήκες εξαίρεσης ή σε «αποκλίνουσες περιπτώσεις». Δεδομένης της πολυπαραγοντικής φύσης των κοινωνικών φαινομένων, στόχος της χρήσης της μελέτης περίπτωσης είναι η ανάδειξη των αιτίων εκείνων τα οποία όταν για συγκεκριμένους λόγους συνυπάρχουν παράγουν συγκεκριμένα αποτελέσματα. Για αυτό και στο επιστημολογικό πλαίσιο του κριτικού ρεαλισμού δεν προμοδοτείται η εμπειριστική προσέγγιση της αιτιότητας ως συσχέτισης μεταβλητών που συμ-μεταβάλλονται αλλά η αναζήτηση των σχεσιακών ιδιοτήτων μέσω των οποίων κάποια φαινόμενα και αποτελέσματα είναι αυτά που είναι και όχι άλλα. Ο λόγος αυτής της προτίμησης είναι ότι οι κοινωνίες είναι ανοιχτά συστήματα στα οποία ο κανόνας είναι ο συνδυασμός αιτιακών συνθηκών και όχι οι σταθερές συζεύξεις. Προφανώς, αυτό δεν σημαίνει ότι τα κοινωνικά φαινόμενα δεν έχουν μοτίβα και σταθερές συζεύξεις αλλά ότι αυτές δεν επιβάλλεται από πουθενά να αντιμετωπιστούν υπό ένα θετικιστικό οντολογικό πρίσμα.

Για αυτό και στο βιβλίο αυτό προτείνεται η αντικατάσταση της διάκρισης δείγμα/πληθυσμός από την διάκριση περίπτωση/φαινόμενο στις μελέτες περίπτωσης αλλά και ευρύτερα στις ποιοτικές μεθόδους. Στην συμβατική στατιστική έρευνα με μεταβλητές εξ αρχής και εκ των προτέρων ο ορισμός του πληθυσμού είναι μεθοδολογική συνθήκη προκειμένου να εξασφαλιστεί ότι η συσχέτιση των μεταβλητών αφορά περιπτώσεις που έχουν αντληθεί από αυτόν. Με αυτή την έννοια ο πληθυσμός εδώ δεν είναι παρά ένας χώρος παρόμοιων αντικειμένων τα οποία είναι συγκρίσιμα, εναλλάξιμα και

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

συνιστούν εκδηλώσεις του ίδιου πράγματος. Όμως συχνά η κοινωνική έρευνα και ειδικά η ποιοτική κοινωνική έρευνα πραγματεύεται ερευνητικά ερωτήματα και πληθυσμούς για τους οποίους όχι μόνο δεν υπάρχει κάπου δειγμαματοληπτικό πλαίσιο από το οποίο θα αντληθεί δείγμα αλλά επίσης η διαμόρφωσή τους εξαρτάται από τα θεωρητικά ενδιαφέροντα του ερευνητή (π.χ. η χρήση της «τιμωρίας» από τους εκπαιδευτικούς). Αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας είναι να προμοδοτείται η αιτιακή ομοιογένεια και να χάνει κανείς από την οπτική του την αιτιακή ετερογένεια στην οποία την διαφορά την κάνει το πλαίσιο.

Ας το δούμε αυτό με ένα παράδειγμα υποθέτοντας ότι ένας ερευνητής εξετάζει την συμμετοχή σε προγράμματα Erasmus φοιτητών παιδαγωγικών τμημάτων (φαινόμενο ενδιαφέροντος). Υποθέτουμε επίσης ότι σε «κεντρικά» πανεπιστήμια η συμμετοχή των φοιτητών σε προγράμματα Erasmus συνδέεται με την επιθυμία τους να αυξήσουν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο και να εμπλουτίσουν το βιογραφικό τους (αίτιο Α) ενώ στα «περιφερειακά» πανεπιστημιακά τμήματα η αντίστοιχη συμμετοχή συνδέεται με την επιθυμία τους να αναζητήσουν νέες εμπειρίες και να παρατείνουν τις σπουδές τους ώστε να αποφασίσουν καλύτερα για το μέλλον τους (αίτιο Β). Με άλλα λόγια, στα κεντρικά πανεπιστήμια την διαφορά ως προς την παρουσία ή την απουσία του φαινομένου την κάνει το αίτιο Α ενώ στα περιφερειακά πανεπιστήμια την διαφορά ως προς την παρουσία ή την απουσία του ίδιου φαινομένου την κάνει το αίτιο Β. Αν ήθελε κανείς να απεικονίσει σχηματικά το παραπάνω σκεπτικό θα κατέληγε στο εξής σχήμα

Αν θεωρούσαμε ως ενιαίο πληθυσμό τα πανεπιστήμια, υποθέτοντας είτε ότι ο ερευνητής μας δεν έχει αντιληφθεί την σημασία αυτής της διάκρισης είτε γιατί δεν τον ενδιαφέρει είτε για κάποιο άλλο λόγο, δεν θα φανερωνόταν σε όλο της το εύρος η αιτιακή ετερογένεια διότι το ένα αίτιο θα συγκάλυπτε το άλλο όταν θα τα εξετάζαμε σε σχέση με το αν εντοπίζονται σε κεντρικά ή περιφερειακά πανεπιστήμια. Έτσι, αντι για τον εντοπισμό ευρημάτων συνδεδεμένων με την γεωγραφική και κατ'επέκταση κοινωνική σύνθεση ενός πληθυσμού με διακριτές περιπτώσεις, θα καταλήγουμε σε ευρήματα για έναν ενιαίο πληθυσμό. Αυτό που θέλουμε να υπογραμμίσουμε με το επινοημένο αυτό παράδειγμα είναι ότι την διαφορά την κάνει το πλαίσιο, δηλ, η κοινωνική σύνθεση και οι βιογραφικές τροχιές των φοιτητών παιδαγωγικών τμημάτων που φοιτούν σε κεντρικά και περιφερειακά πανεπιστήμια. Εδώ το πλαίσιο αλλάζει την επίδραση των εξηγηματικών μεταβλητών στο αποτέλεσμα. Με αυτή την έννοια όταν υπάρχει αιτιακή ετερογένεια τα μέλη του πληθυσμού δεν είναι εναλλάξιμες εκδηλώσεις του ίδιου πράγματος. Στα ερευνητικά σχέδια «ενταγμένων» μελετών περίπτωσης το κρίσιμο ερώτημα δεν είναι το αριθμητικό μέγεθος των περιπτώσεων αλλά το είδος των περιπτώσεων που θα πρέπει να χρησιμοποιηθούν ώστε να αναπτυχθεί κάποια θεωρητική πρόταση. Όπως ακριβώς το αν θα επιλέξει κανείς το 0,5 ή το 0,1 για να προσδιορίσει το κριτήριο απόρριψης η αποδοχής της μηδενικής υπόθεσης είναι ένα καθαρά υποκειμενικό ζήτημα, έτσι και η επιλογή του αριθμού των περιπτώσεων προς επαλήθευση εξαρτάται από την βεβαιότητα που έχει ο ερευνητής για τα προσδοκώμενα αποτελέσματα. Κοντολογίς η επιλογή αυτού του ερευνητικού σχεδίου εξαρτάται από το πώς κατανοεί ο ερευνητής την αιτιακή ομοιότητα ή ετερογένεια και την διάκριση περίπτωση/φαινόμενο.

Όπως στην εντατική/ολιστική

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

χρήση των μελετών περίπτωσης, έτσι και εδώ θεωρούμε ότι συγκεκριμένα είδη ποιοτική δειγματοληψίας φέρνουν καλύτερα αποτελέσματα. Ας τα παρουσιάσουμε εν συντομία

- Δειγματοληψία μεγίστης διαφοροποίηση ή ετερογένειας. Εδώ η στρατηγική της δειγματοληψίας αποβλέπει στο να αποτυπωθούν και στο να περιγράψουν συγκεκριμένες θεματικές που αφορούν μία ποικιλία όψεων της ίδια περίπτωσης. Σίγουρα σε μικρά δείγματα το ζήτημα της ετερογένειας και της ποικιλίας είναι ένα πρόβλημα, κάτι που σημαίνει ότι αυτός ο τύπος δειγματοληψίας ταιριάζει σε κάπως πιο μεγάλα δείγματα. Όμως η βασική ιδέα είναι να εντοπιστούν κοινά θέματα που διατρέχουν όλες τις διαφορετικές υπο-περιπτώσεις. Ο Art Gerring case selection υποστηρίζει ότι η επιλογή των περιπτώσεων γίνεται με στοχο να αποτυπωθεί όλο το εύρος των τιμών που διέπουν μια σχέση μεταξύ του Χ και του Ψ. Όταν οι μεταβλητές είναι κατηγορικές, τότε επιλέγεται μια κατηγορία από κάθε μεταβλητή. Για παράδειγμα αν κάποιος εξετάζει τους τρόπους διαχείρισης περιστατικών σχολικής βίας που προτείνουν οι εμπλεκόμενοι σε μια σχολική κοινότητα, τότε οι εκπαιδευτικοί, οι γονείς και οι μαθητές θα είναι οι πληθυσμοί της κοινότητας από τους οποίους θα αντληθεί το δείγμα. Μπορεί όμως να επιλέξει κανείς και τους μέσους όρους και τις ακραίες τιμές από μια συνεχή μεταβλητή (π.χ. επίπεδα αυτοεκτίμησης) ή ακόμα περιπτώσεις από τρεις ανεξάρτητες μεταβλητές οι οποίες καταλήγουν για διαφορετικούς λόγους (δηλαδή λόγω διαφορετικών αιτιακών μηχανισμών) στο ίδιο αποτέλεσμα
- Θεωρητική δειγματοληψία. Η δειγματοληψία σήμα κατατεθέν την Grounded Theory (Θεμελιωμένη Θεωρία, ΘΘ). Πρόκειται για μία πιο εννοιολογικά προσδιορισμένη μορφή δειγματοληψίας κατά την οποία οι επιλεγθείσες περιπτώσεις προκύπτουν καθώς προχωρά η ανάλυση, δεν είναι επιλεγμένες εξ αρχής και οριστικά. Εδώ ο ερευνητής αναλύει τα δεδομένα που συνέλεξε στην αρχή της έρευνας και εντοπίζει νέες υπο-περιπτώσεις οι οποίες έχουν εννοιολογικό ενδιαφέρον. Η διαρκής συγκριτική μέθοδος είναι ο τρόπος ελέπτυνσης των αναδυόμενων εννοιών και εντοπισμού νέων εννοιών ανάλυσης. Δεδομένου ότι είναι η πιο πολυσυζητημένη στην σχετική βιβλιογραφία, ας πούμε δυο λόγια ειδικά για τον τρόπο επεξεργασίας του υλικού σύμφωνα με την ΘΘ. Όπως λέει και το όνομα, στόχος είναι να παραχθούν νέες έννοιες από τα ίδια τα ευρήματα, όχι όμως επαγωγικά, όπως συνήθως πιστεύεται, αλλά μέσα από την χρήση και των τριών ειδών συμπερασμού, δηλαδή της επαγωγής, του παραγωγικού συλλογισμού και του απαγωγικού συλλογισμού. Η ορολογία που χρησιμοποιείται είναι ότι από τους «κώδικες» που εντοπίζουμε στην πρώτη φάση ανάλυσης, περνάμε στις «κατηγορίες» οι οποίες επιχειρούν να δώσουν συνοχή στους «κώδικες» και στην τρίτη φάση της κωδικοποίησης επιχειρείται ο εντοπισμός της «κεντρικής κατηγορίας» δηλαδή αυτής που εξηγεί το φαινόμενο. Λέγοντας φαινόμενο, αυτό μπορεί να είναι
 - Κάποιο αποτέλεσμα (π.χ. φοιτητική διαρροή, η προσαρμογή των φοιτητών στο πρώτο έτος σπουδών)
 - Κάποια διαδικασία (πως εξελίσσεται κάτι, από ποια στάδια περνά: πως κάποιος καταλήγει να αλλάζει επιλογή σπουδών ενώ είναι στο πανεπιστήμιο, πως κάποιος αποφασίζει να κάνει μεταπτυχιακό)
 - Κάποιο βίωμα (διαχείριση πολυπολιτισμικών τάξεων, γονείς που είναι παρεμβατικοί κτλ)

Λέγοντας «κεντρική κατηγορία» με την ορολογία της ΘΘ εννοείται η εννοιολογική αποτύπωση κάποιας κομβικής διαδικασίας και θα αναλύονται

- Οι αιτιακές συνθήκες – σε ποια πλαίσια ξεδιπλώνεται αυτή η διαδικασία
- Ποιες δράσεις και στρατηγικές αναλήφθηκαν στο πλαίσιο αυτής της διαδικασίας
- Ποια τα αποτελέσματα και οι συνέπειες τους

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

Στην πράξη οι «κατηγορίες έχουν στόχο να συλλάβουν τις διαστάσεις/ιδιότητες μιας έννοια. Π.χ. η έννοια «ατύπιση με το ρόλο του εκπαιδευτικού» έχει την ιδιότητα «αφοσίωση», «συμμετοχή», «προσφορά». Προϋποθέτουν στενή και σε βάθος επεξεργασία των δεδομένων και χρήση θεωρητικών εννοιών από βιβλιογραφία, είναι αποτέλεσμα θεωρητικής επεξεργασίας και όχι επαγωγικής σκέψης. Οι έννοιες είναι το τελευταίο στάδιο της θεωρητικής επεξεργασίας των κατηγοριών, είναι ακόμα πιο συμπεριληπτικές υπό την έννοια ότι αποτυπώνουν την «ουσία» του φαινομένου, δηλ αυτό που κάνει το φαινόμενο να είναι αυτό που είναι. Οι κατηγορίες είναι οι εννοιολογικοί σκελετοί της έρευνας και μπορούμε να τις σιεφθούμε ως μικρού επιπέδου αφαιρέσεις που έχουν εμπειρικές διαστάσεις που είναι παρατηρήσιμες. Από την άλλη μεριά, οι έννοιες στο σκεπτικό της ΘΘ αυτό δεν είναι ορισμοί αλλά συνοφίζουν ιδιότητες που έχουν τα αντικείμενα του κόσμου κάτω από προϋποθέσεις και συνθήκες. Η έννοια «προσαρμογή στο πανεπιστήμιο» έχει τις διαστάσεις «προσαρμογή στην ακαδημαϊκή ζωή», «προσαρμογή στις δραστηριότητες κοινωνικότητας του Τμήματος» και «προσαρμογή στην «ζωή της πόλης», κάθε μια από τις οποίες μπορεί να αντιστοιχεί σε δείκτες (ισχυρή/χαμηλή) και σε συνθήκες (κεντρικά vs περιφερειακά τμήματα). Οι έννοιες στην ΘΘ αποτυπώνουν κομβικές ιδιότητες του φαινομένου και κομίζουν ένα πορτραίτο του. Σε αντιθεση με την κατασκευή εννοιών στην ποσοτική έρευνα, εδώ οι έννοιες δεν έχουν κατηγορική βάση αλλά διατακτική, δηλ ένα αντικείμενο δεν «ανήκει ή δεν ανήκει» σε μια τάξη αλλά ανήκει «λιγότερο ή περισσότερο».

Ένα άλλο κρίσιμο στοιχείο του σχηματισμού εννοιών είναι ότι οι έννοιες στην ΘΘ δεν ταξινομούν τον κόσμο αλλά αποτυπώνουν αιτιακές συνδέσεις μεταξύ των ιδιοτήτων του. Π.χ όταν ταξινομούμε κάτι ως «μήλο» δεν το περιγράφουμε απλώς αλλά το διακρίνουμε από τα «μπαλάνια του πιγκ πονκ» και το σημαντικότερο πληροφορούμαστε ότι έχει την ιδιότητα να τρώγεται. Για να το πούμε αλλιώς, αυτό που διακρίνει τα αντικείμενα μεταξύ τους είναι οι αιτιακές δυνάμεις των ιδιοτήτων τους, ή αλλιώς, οι ιδιότητες ενός αντικειμένου δε συνάγονται από την ένταξη του σε μια ομάδα (κατηγορική ένταξη) αλλά από τα πράγματα που μπορεί να κάνει λόγω των ιδιοτήτων που έχει. Αυτή είναι μια ιδέα που παραπέμπει απευθείας στην κοινωνική οντολογία του κριτικού ρεαλισμού και θα επιβεβαιώνει τις συγγένειες του με την αναλυτική πρακτική της ΘΘ, μια από τις θεμελιώδεις πρακτικές της οποίας είναι η αναλυτική επαγωγή που αναπτύσσουμε στο επόμενο κεφάλαιο. Συνεπώς, οι έννοιες στην ΘΘ δεν ταυτίζονται με τους δείκτες αλλά έχουν θεωρητικό υπόστρωμα το οποίο βοηθά την συγκρότησή τους. Με άλλα λόγια, οι ομοιότητες δεν «μεταφέρονται» αυτούσιες από τις αισθήσεις στις έννοιες αλλά μεσολαβούνται από θεωρητικές επεξεργασίες. Επιπλέον, τα δεδομένα στην ΘΘ δεν έχουν στόχο να ελέγξουν κάποια θεωρία αλλά να αλληλεπιδράσουν με τις ιδέες του ερευνητή ώστε να παραχθούν εννοιολογικές υποθέσεις που θα εξηγούν κάτι. Με άλλα λόγια, στόχος είναι η δημιουργία αιτιακών υποθέσεων που θα προτείνουν εξήγηση ενός φαινομένου. Αυτές δεν θα πρέπει να είναι γενικόλογες αφηγήσεις αλλά ελέγξιμες προτάσεις οι οποίες θα προσδιορίζουν

Είτε τον μηχανισμό δια του οποίου συνθήκες παράγουν αποτελέσματα

Είτε τύπους (κατασκευή τυπολογιών – το συζητάμε ενδελεχώς σε επόμενη ενότητα)

Είτε τις ιδιότητες/διαστάσεις της κεντρικής έννοιας που συγκροτεί το φαινόμενο

Θα κλείσουμε αυτή την σύντομη αναφορά στην ΘΘ με δυο κρίσιμες ιδέες που σχετίζονται άμεσα με την συζήτησή μας. Πρώτον η «διακριτική σύγκριση μέθοδος» σημαίνει σύγκριση σε τρία επίπεδα

A) σύγκριση μεταξύ των κωδίκων όταν μεταβαίνουμε από την πρώτη (Initial/open coding) στην δεύτερη (focused/axial) φάση κωδικοποίησης (συγκρίνουμε κώδικες από διάφορα topics στην ίδια συνέντευξη)

B) Σύγκριση μεταξύ κωδίκων όταν μεταβαίνουμε από την πρώτη (Initial/open coding) στην δεύτερη (focused/axial) φάση κωδικοποίησης (συγκρίνουμε κώδικες μεταξύ των topics από διαφορετικές συνεντεύξεις)

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

Γ) Σύγκριση κατηγοριών στην δεύτερη (focused/axial) φάση κωδικοποίησης (συγκρίνουμε τις ιδιότητες κάθε κατηγορίας)

Δεύτερον, αναλύουμε όχι μόνο ευρήματα όπου επιβεβαιώνουν το σκεπτικό μας (πιο μεθοδολογικά, περιπτώσεις όπου συμφωνεί το αποτέλεσμα με τις συνθήκες) αλλά και ευρήματα που αποκλίνουν από αυτό (πιο μεθοδολογικά, περιπτώσεις όπου υπάρχουν οι συνθήκες αλλά απουσιάζει το αποτέλεσμα. Ο λόγος είναι διότι μόνο έτσι (δηλ εντοπίζοντας επαρκείς συνθήκες) είναι ελέγξιμη η υπόθεσή μας. Πρόκειται για την χρήση των αποκλινουσών περιπτώσεων για την οποία θα πούμε περισσότερο στο επόμενο κεφάλαιο όπου συζητάμε την αναλυτική επαγωγή.

- Δειγματοληψία «κρίσιμης» περίπτωσης». Η δειγματοληψία αυτή έχει χρησιμοποιηθεί κατά κόρον από τους πολιτικούς επιστήμονες για την οικοδόμηση νέας γνώσης. Ο John Gerring έχει εμβαθύνει στον τρόπο με τον οποίο οι περιπτώσεις είναι το μεθοδολογικό «όχημα» παραγωγής νέας θεωρίας υποστηρίζοντας ότι οι περιπτώσεις μπορούν να προσεγγιστούν ως «κρίσιμες» με τις εξής δυο έννοιες. Πρώτον, ως αυτή η οποία είναι η λιγότερο πιθανό να συμβεί και αποδίδεται με τον όρο «επιβεβαιωτική κρίσιμη περίπτωση». Εδώ το σκεπτικό είναι το εξής: αν μια θεωρία μας λέει ότι το τάδε έχει λίγες πιθανότητες να συμβεί, τότε επιλέγουμε μια περίπτωση αυτού του τάδε ώστε να εκλεπτύνουμε την θεωρία. Όσο πιο παράξενη η πρόβλεψη μιας θεωρίας, τόσο μεγαλύτερος ο βαθμός εκλέπτυνσης που θα παρέχουν τα δεδομένα της επιλεγμένης περίπτωσης. Ας δώσουμε ένα παράδειγμα. Ο ερευνητής κάνει την υπόθεση ότι όσο πιο συμμετοχικοί είναι οι γονείς των μαθητών στις συναντήσεις με τους εκπαιδευτικούς τόσο μειωμένα θα είναι τα ποσοστά σχολικού εκφοβισμού. Η πρόβλεψη που προκύπτει από την θεωρία είναι ότι η συμμετοχή των γονέων οφείλεται στο πολιτισμικό τους κεφάλαιο και, άρα, αν ερευνησει κανείς σχολεία σε αγροτικές περιοχές όπου οι γονείς δεν έχουν το αντίστοιχο κεφάλαιο και δεν συμμετέχουν στις διαδικασίες του σχολείου, θα παρατηρήσει και εκεί περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού. Πράγματι, επιλέγει κανείς μερικά τέτοια σχολεία ως «περίπτωση» και εξετάζει την υπόθεση. Εάν τα δεδομένα την στηρίζουν τότε αυτό σημαίνει ότι ο ερευνητής μπορεί να εμβαθύνει στους μηχανισμούς και τις διαδικασίες οι οποίες στηρίζουν την υποθεση και οι οποίες ενδεχομένως δεν είχαν εντοπιστεί αρχικά. Με άλλα λόγια, μέσω της «λιγότερο πιθανό να συμβεί» περίπτωσης, οι ερευνητές έχουν την δυνατότητα να εκλεπτύνουν έννοιες εντοπίζοντας κάποια όψη της προηγούμενης θεωρίας η οποία αρχικά δεν είχε συμπεριληφθεί. Δεύτερον, μια περίπτωση μπορεί να προσεγγιστεί ως κάτι που είναι το πιο πιθανό να συμβεί και αποδίδεται με τον όρο «διαψευστική κρίσιμη περίπτωση». Εδώ κάνουμε το ανάποδο σε σχέση με τα προηγούμενα. Επιλέγουμε μια περίπτωση η οποία προβλέπουμε ότι θα επιβεβαιώσει μια θεωρία και εν τέλει την διαψεύδει. Για παράδειγμα ένας ερευνητής μελετάει την εξαφάνιση του παραδοσιακού κυριακάτικου τελετουργικού όπου η οικογένεια μαζεύεται γύρω από το τραπέζι. Σικόπιμα ο ερευνητής επιλέγει ένα κρίσιμο δείγμα από οικογένειες οι οποίες υποθέτουμε ότι είναι πολύ πιθανό να κάνουν πράξη τέτοιου είδους τελετουργικά - για παράδειγμα οικογένειες με έντονα το θρησκευτικό στοιχείο που έχουν παιδιά στο δημοτικό, μητέρα η οποία δεν εργάζεται, πατριαρχικού τύπου πατέρα και ένα λειτουργικό χώρο δείπνου. Από την έρευνα φανερώνεται ότι ακόμα και αυτές οι οικογένειες δεν εμπλέκονται σε τέτοιου είδους τελετουργικά. Ως εκ τούτου ο ερευνητής μπορεί εύλογα να ισχυριστεί ότι αφού τα τελετουργικά αυτά καταρρέουν ακόμα και σε αυτήν την κρίσιμη περίπτωση τότε το πιο πιθανό είναι να καταρρέουν στις περισσότερες οικογένειες. Κοντολογίς η επιλογή κρίσιμου δείγματος βοηθάει στην μεταφορά ισχυρισμών σε ευρύτερους πληθυσμούς. Ο James Mahoney έχει διατυπώσει ένα σκεπτικό για τον προσδιορισμό των κρίσιμων περιπτώσεων ως «αρνητικών» αναπτύσσοντας ένα επιχείρημα στο οποίο έχει δώσει την ονομασία «η αρχή της πιθανότητας». Σύμφωνα με αυτή την αρχή επιλέγεται εκείνες οι αρνητικές περιπτώσεις όπου το προς εξέταση φαινόμενο είναι πιθανό να συμβεί ενώ οι περιπτώσεις όπου κάτι τέτοιο είναι απίθανο αποκλείονται. Το

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

ενδιαφέρον σε αυτό το σκεπτικό είναι η χρήση κάποιας θεωρίας για να ελεγχθούν τα αίτια αποτελεσμάτων που έχουν κρίσιμο ενδιαφέρον και ο τρόπος με τον οποίο διακρίνονται οι αρνητικές περιπτώσεις από εκείνες που είναι αδιάφορες. Αρνητικές περιπτώσεις είναι εκείνες από τις οποίες απουσιάζει το φαινόμενο ενδιαφέροντος και με αυτή την έννοια είναι δύσκολο να διακρίνει κανείς το πότε μια αρνητική περίπτωση έχει θεωρητικό ενδιαφέρον αφού μπορεί να υπάρχουν περιπτώσεις όπου το φαινόμενο ενδιαφέροντος εκδηλώνεται εν μέρει. Με άλλα λόγια, λέει ο Mahoney, υπάρχουν περιπτώσεις που είναι μη θετικές αλλά έχουν θεωρητικό ενδιαφέρον και δεν θα πρέπει να βγουν εκτός συζήτησης ως εντελώς αδιάφορες. Την ίδια στιγμή όμως η έρευνα χρειάζεται τις αρνητικές περιπτώσεις για να επιβεβαιωθούν οι θετικές. Η προτροπή του Mahoney είναι να επιλέγονται ως αρνητικές περιπτώσεις εκείνες όπου είναι πιθανό να εκδηλωθεί το υπό μελέτη φαινόμενο. Για να προσδιορίσει την έννοια «πιθανό» εισάγει δυο κριτήρια. Το πρώτο λέει ότι ένα αποτέλεσμα είναι πιθανό όταν τουλάχιστον μια ανεξάρτητη μεταβλητή της υπό εξέτασης θεωρίας προβλέπει ότι αυτό θα λάβει χώρα ακόμα και όταν οι υπολιπες μεταβλητές προεξοφλούν την απουσία του. Το δεύτερο λέει ότι μια περίπτωση είναι αδιάφορη αν έχει μια τιμή σε μια μεταβλητή η οποία από προγενέστερη θεωρία προβλέπει ότι το φαινόμενο είναι απίθανο λάβει χώρα. Προφανώς σε αυτό το σκεπτικό όχι μόνο προϋποτίθεται η ύπαρξη θεωρίας αλλά και ο σαφής προσδιορισμός των ανεξάρτητων μεταβλητών που την συγκροτούν καθώς αυτές είναι που καθορίζουν ποιες περιπτώσεις θα επιλεγθούν. Η λεπτή διαφορά είναι ότι για το πρώτο κριτήριο σκοπός είναι ο έλεγχος μιας θεωρίας ενώ στο δεύτερο κριτήριο η θεωρία έχει ήδη ελεγχθεί και επιλέγουμε εκείνες τις περιπτώσεις οι οποίες αποκλείονται από συγκεκριμένες μεταβλητές της.

- Δειγματοληψία με κριτήριο τον χρόνο (longitudinal). Εδώ μπορούμε να διακρίνουμε τους εξής τρεις τρόπους σύγκρισης με βάση το χρόνο.
- Πρώτον, έχουμε μια ενότητα ανάλυσης και εξετάζουμε επιδράσεις που έχουν συμβεί σε αυτήν σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Παράδειγμα αυτής της εκδοχής είναι το να μελετήσουμε την δόμηση της επαγγελματικής ταυτότητας των φοιτητών παιδαγωγικών τμημάτων. Εδώ ο ερευνητής μελετά το «πριν», «κατά τη διάρκεια» και το «μετά» το πέρασμα από ένα πανεπιστημιακό τμήμα επιστημών της εκπαίδευσης, προκειμένου να δει τι άλλαξε και τι έμεινε ίδιο στις αυτοκατανοήσεις των φοιτητών. Εδώ οι υπο-περιπτώσεις είναι τρεις και εξετάζουμε συσχετίσεις μεταξύ τους.
- Δεύτερον, τώρα δεν εξετάζουμε την επίδραση του χρόνου αλλά την συμμεταβολή στην ενότητα ανάλυσης εστιάζοντας σε υπο-ενότητες ανάλυσης. Σε αυτή την εκδοχή μπορούμε για παράδειγμα να πάρουμε την περίπτωση των φοιτητών εργατικής και φοιτητών μεσο-αστικής προέλευσης.
- Τρίτον, ένας συνδυασμός των δυο προηγούμενων, όπου εδώ θα μπορούσε κανείς να μελετήσει την διαχρονική («πριν», «κατά τη διάρκεια» και το «μετά») σύγκριση αυτών των δυο περιπτώσεων στην ίδια ενότητα ανάλυσης (δηλ όχι σε ένα Παιδαγωγικό Τμήμα αλλά και από άλλα).

Από την σύντομη αυτή παρουσίαση των δειγματοληπτικών σκεπτικών φαίνεται ότι η έμφαση είναι στην σύγκριση μεταξύ υπο-ενότητων της περίπτωσης προκειμένου να παραχθεί κάτι νέο. Με αυτή την έννοια, όταν συζητάμε για το δειγματοληπτικό πλαίσιο στις ποιοτικές μεθόδους δεν συζητάμε μόνο για επιμέρους άτομα αλλά για πλαίσια, συμβάντα και διαδικασίες. Γι αυτό και στις μελέτες περίπτωσης η παραχθείσα θεωρία καλύπτει «εύρος συνθηκών» Σ (scope conditions) οι οποίες όταν πληρούνται ισχύει μια σχέση μεταξύ του Α και του Β. Όπως αναφέραμε και στο τέλος του πρώτου μέρους, ο προσδιορισμός του εύρους συνθηκών είναι απαραίτητη μεθοδολογική στρατηγική καθώς, με δεδομένο ότι δεν υπάρχουν θεωρίες που να ισχύουν παντού και για πάντα, με τον τρόπο αυτό οριοθετείται η τάξη των περιπτώσεων οι οποίες εξηγούνται από μια θεωρία. Οι περιπτώσεις που βρίσκονται οριακά

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

σε αυτό το εύρος ή αυτές οι οποίες είναι έξω από αυτό συνιστούν μεθοδολογικό σημείο εκκίνησης ώστε είτε να απορριφθεί η θεωρία είτε να αναπτύχθούν νέες διαστάσεις. Είμαστε στο βασίλειο της Ποππεριανής επιστημολογίας για την οποία οι θεωρητικές ανωμαλίες ή τα θεωρητικά παράδοξα είναι αυτά που αναπτύσσουν την επιστήμη. Ο Art scope condit SOS ισχυρίζεται ότι η οικοδόμηση νέας θεωρίας εξαρτάται από το κατά πόσο μπορεί να λυθεί το παράδοξο ότι κάθε θεωρία είναι ταυτόχρονα και αληθής και ψευδής, υπό την έννοια ότι υπάρχουν περιπτώσεις οι οποίες καλύπτονται από την θεωρία αλλά και περιπτώσεις οι οποίες δεν καλύπτονται. Η διατύπωση των θεωριών με υποθετικούς όρους (conditionals) μας επιτρέπει να αποφύγουμε αυτόν τον σκόπελο. Για να καταλάβουμε την σημασία αυτής της στρατηγικής θα πρέπει να επισημάνουμε τα εξής: μια θεωρητική εξήγηση, στο πλαίσιο μας θετικιστικής επιστημολογίας, περιλαμβάνει έννοιες των οποίων η σύνδεση εξηγεί παρατηρήσιμα μοτίβα και, το σημαντικότερο, δεν έχει χωρο-χρονικούς περιορισμούς. Σε αντίθεση με αυτή την θετικιστική προσέγγιση της θεωρίας, ο προσδιορισμός του εύρους συνθηκών αφορά δηλώσεις για τις συνθήκες στις οποίες όταν εφαρμόζεται μια θεωρία είναι αληθής. Αυτό θα μπορούσε να διατυπωθεί ως

Αν Σ, τότε $A \rightarrow B$

Η Σ εξασφαλίζει ότι οι περιπτώσεις που είναι εντός της είναι συγκρίσιμες και άρα έχει νόημα να τις χρησιμοποιήσουμε ως βάση για την εξαγωγή μοτίβων μεταξύ των περιπτώσεων (cross-case patterns). Για παράδειγμα, η ομαδοκεντρική μάθηση (Α) αυξάνει τις κοινωνικές δεξιότητες μαθητών με αναπηρία (Β) όταν η ηγεσία του σχολείου είναι δημοκρατική (Σ). Αν κάποιος πει ότι το (Α) προκαλεί το (Β) και αδιαφορήσει για το (Σ) σίγουρα θα υπάρξουν περιπτώσεις οι οποίες θα διαψεύδουν αυτήν την καθολικού τύπου θεωρητική πρόταση. Συνεπώς το μεθοδολογικό διακυβέυμα είναι τότε μια αρνητική περίπτωση είναι ικανή να απορρίψει μια θεωρία και τότε όχι. Στο σημείο αυτό είναι που οι ποιοτικές μεθόδους μπορεί να αποδειχθούν κάτι παραπάνω από χρήσιμες και ο λόγος είναι ο εξής. Η καθολικότητα στις θεωρητικές προτάσεις η οποία πριμοδοτείται υπό ένα θετικιστικό πρίσμα εξασφαλίζεται μέσω των ποσοτικών μεθόδων στις οποίες ο ερευνητής επιχειρεί να εντοπίσει κατά μέρος όρο διαφορές μεταξύ ομάδων (έτσι δουλεύουν οι στατιστικοί έλεγχοι t-Test και ANOVA οι οποίες είναι ιδιαίτερα δημοφιλείς στην εκπαιδευτική έρευνα). Αντίθετα, οι ποιοτικές μέθοδοι και ειδικά οι μελέτες περίπτωσης όπως αναπτύσσονται εδώ μπορούν να προσδιορίσουν το εύρος συνθηκών (Σ) μέσα στο οποίο ισχύει ότι το (Α) προκαλεί το (Β). Με τον τρόπο αυτό ξεπρνάει κανείς και την πλάνη της επαγωγής στο πλαίσιο της οποίας γενικεύσιμη είναι μια δήλωση όταν η αληθοτιμή της για ένα προσδιορισμένο σύνολο περιπτώσεων μπορεί να ισχύει και για όλες τις μη ενταγμένες στο σύνολο περιπτώσεις. Αν και θα πούμε περισσότερο σε επόμενο κεφάλαιο, η γενίκευση υπό το πρίσμα του προσδιορισμού των συνθηκών συνιστά ένα θεωρητικά έμφορτο μεθοδολογικό εγχείρημα. “Θεωρητικά έμφορτο” εδώ σημαίνει τον ποιοτικό προσδιορισμό του εύρους συνθηκών, όχι θεωρητικές αποκαθάρσεις αφαιρέσεις. Εκτός του εύρους συνθηκών δεν σημαίνει ότι η θεωρία είναι ψευδής αλλά ότι δεν έχουν μελετηθεί οι περιπτώσεις που βρίσκονται εκτός και με αυτή την έννοια απλώς δεν γνψρίζουμε τι συμβαίνει σε αυτές τις περιπτώσεις όταν εφαρμόσουμε την θεωρία. Γι αυτό και λέμε ότι οι μελέτες περίπτωσης είναι σημαντικές στην οικοδόμηση νέας γνώσης. Με άλλα λόγια, όταν διευρύνεται το εύρος, διευρύνεται και η γενικευσιμότητα αλλά την ίδια στιγμή η θεωρία είναι πιο ευάλωτη στην διάψευση. Αν όταν διευρύνουμε το εύρος βρούμε μια περίπτωση που επαληθεύει την θεωρία, τότε μπορούμε να κάνουμε ένα βήμα επιπλέον στην γενίκευση της θεωρίας. Αν όχι, τότε θα πρέπει να την περιορίσουμε στο αρχικό της εύρος. Αυτό που χρήζει επισήμανσης είναι ότι οι πληθυσμοί στις μελέτες περίπτωσης είναι υποθέσεις εργασίας για εκλέπτυνση εννοιών ή παραγωγή νέας θεωρίας, σε αντίθεση με τις συμβατική αντιμετώπιση των πληθυσμών ως προσδιορισμένων εξαρχής συνόλων τα μέλη του οποίου είναι ομοιογενή. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο στις ποιοτικές μεθόδους και ειδικά στις μελέτες περίπτωσης λέγεται ότι «το πλαίσιο κάνει την διαφορά». Εδώ υπάρχουν δυο ειδών διακυβεύματα, ένα επιστημολογικό και ένα μεθοδολογικό. Το επιστημολογικό – το οποίο το θίξαμε σε προηγούμενα κεφάλαια – έχει να κάνει με το ότι το πλαίσιο δεν είναι «άθροισμα ατόμων» αλλά

Πηγή: Χριστοδούλου, Μ. 2022, Η αιτιακή εξήγηση του κοινωνικού κόσμου και οι εφαρμογές της στην εκπαιδευτική έρευνα, Αθήνα: Πεδίο (υπό έκδοση)

ολότητες με αναδυόμενες δυνάμεις και άρα είναι κάπως προβληματικό να ανάγουμε το πλαίσιο στις ιδιότητες των ατόμων που αποτελούν μέρος του. Το μεθοδολογικό το οποίο θα μας απασχολήσει σε όλο το κεφάλαιο έγκειται στην ανάδειξη των ποικίλων τρόπων με τους οποίους τα πλαίσια συνδέονται με διαφορετικούς σχεσιακούς μηχανισμούς παραγωγής αποτελεσμάτων και με διαφορετικές προσεγγίσεις της γενίκευσης.

Από όλα τα παραπάνω αυτό το οποίο προκύπτει είναι ότι οι δειγματοληπτικές αποφάσεις θα πρέπει να ανταποκρίνονται στο ερώτημα “Για ποιο πράγμα θέλεις να μπορείς να μιλήσεις μετά το πέρας της έρευνας;”. Με τον τρόπο αυτό ο ερευνητής προσδιορίζει με ακρίβεια το εύρος των συνθηκών μέσα στις οποίες κάτι συμβαίνει. Για να συνοψίσουμε το επιχείρημα της ενότητας αυτής, θα λέγαμε ότι τα ερευνητικά σχέδια μπορούν να διακριθούν με βάση το είδος γνώσης με το οποίο είναι μεθοδολογικά συνδεδεμένα το καθένα από αυτά. Ειδικά για τις μελέτες περίπτωσης, προωθήθηκε η ιδέα ότι αυτές μπορούν να προσεγγιστούν α) με δειγματοληπτικά σκεπτικά που έχουν στόχο την ανάδειξη νέων όψεων ενός φαινομένου ή την περιγραφή του πλαισίου μέσα στο οποίο αυτές προκύπτουν, β) με δειγματοληπτικά σκεπτικά τα οποία έχουν στόχο την παραγωγή νέας θεωρίας μέσω της σύγκρισης και γ) μέσα από το πρίσμα των αναγκαίων και επαρκών συνθηκών. Πριν αναφερθούμε στο (γ), στην επόμενη ενότητα εμβαθύνουμε στην ιδέα που διατρέχει τα (α) και (β), δηλαδή ότι με μέσω της μελέτης μπορούμε να οικοδομήσουμε νέα γνώση.